

SPIS TREŚCI

WSTĘP TEORETYCZNOLITERACKI	7
Liryka	9
Geneza liryki	10
Cechy utworów lirycznych	10
Odmiany liryki (według różnych kryteriów)	10
Podstawowe gatunki liryczne	12
Podstawowe środki i figury stylistyczne	13
Wiersz	17
Podstawowe pojęcia	17
Rymy	18
Systemy wersyfikacyjne – schematy budowy wiersza	19
ŚREDNIOWIECZE	21
Średniowiecze – elementy decydujące o spójności epoki	23
Poezja średniowiecza	24
Przykładowe utwory	25
RENEZANS	31
Renesans – wieloznaczność terminu	33
Dwa prądy myślowe kształtujące świadomość epoki	33
Cechy poezji renesansowej	34
Poeci renesansu	36
Jan Kochanowski	36
Mikołaj Sęp-Szarzyński	40
Sprawdź swoją pamięć	43
BAROK	45
Barok – podłoże filozoficzne epoki	47
Tendencje literatury barokowej	47
Cechy poezji barokowej	48
Poeci baroku	50
Jan Andrzej Morsztyn	50
Daniel Naborowski	53
Wacław Potocki	55
Sprawdź swoją pamięć	58

OŚWIECENIE	59
Oświecenie – społeczne uwarunkowania epoki	61
Filozoficzne podłoże epoki	61
Główne idee oświecenia	62
Dwa okresy polskiego oświecenia	63
Cechy poezji polskiego klasycyzmu	64
Cechy poezji sentymentalnej	65
Cechy poezji rokoka	65
Poeci Oświecenia	67
Ignacy Krasicki	67
Franciszek Karpiński	70
Sprawdź swoją pamięć	73
ROMANTYZM	75
Romantyzm – nowe zjawiska	77
Dwa etapy polskiego romantyzmu	77
Filozoficzne podłoże epoki	77
Romantyczne metody poznania	79
Specyfika i zadania stawiane przed poezją romantyczną, rzucające na gatunki epickie i dramatyczne	79
Podstawowe cechy poezji romantycznej	80
Poeci romantyzmu	82
Adam Mickiewicz	82
Juliusz Słowacki	86
Cyprian Kamil Norwid	91
Sprawdź swoją pamięć	96
POZYTYWIZM	97
Pozytywizm – podłoże filozoficzne epoki	99
Istotne pojęcia	100
Poezja „epoki niepoetyckiej”	101
Poeci pozytywizmu	102
Adam Asnyk	102
Maria Konopnicka	105
Sprawdź swoją pamięć	108
MŁODA POLSKA	111
Młoda Polska – alternatywne określenia	113
Uwarunkowania społeczne epoki	114

Podłoże filozoficzne epoki	114
Nurty, tendencje i motywy, z których korzystała poezja młodopolska	115
Poeci Młodej Polski	117
Kazimierz Przerwa-Tetmajer	117
Jan Kasprzowicz	120
Leopold Staff	125
Bolesław Leśmian	129
Sprawdź swoją pamięć	132
DWUDZIESTOLECIE MIĘDZYWOJENNE	135
Dwudziestolecie międzywojenne – główne poetyckie nurty awangardowe na świecie	137
Grupy poetyckie w Polsce	139
Poeci dwudziestolecia międzywojennego	141
Julian Tuwim	141
Julian Przybóś	144
Konstanty Ildefons Gałczyński	146
Sprawdź swoją pamięć	149
WOJNA I WSPÓŁCZESNOŚĆ	151
Wojna i współczesność – pokolenia literackie w Polsce	153
Poeci wojny i współczesności	156
Tadeusz Gajcy	156
Krzysztof Kamil Baczyński	158
Czesław Miłosz	162
Miron Białoszewski	166
Wisława Szymborska	169
Stanisław Barańczak	173
Tadeusz Różewicz	176
Zbigniew Herbert	179
Stanisław Grochowiak	184
Jan Twardowski	188
Sprawdź swoją pamięć	191
Rozwiązania krzyżówek	192

WIERSZ

Proza nazywa, poezja pseudonimuje.

(T. Peiper)

Szczególnie zorganizowana wypowiedź, która stanowi przeciwieństwo prozy. Jej podstawową cechą jest powtarzalność ekwiwalentnych jednostek wierszowych: wersów. Ich budowę i współzależności określają reguły systemów wersyfikacyjnych.

PODSTAWOWE POJĘCIA

Akcent – brzmieniowe uwydatnienie sylaby poprzez silniejsze jej wypowiedzenie.

Rytm – powtarzalność odpowiadających sobie (ekwiwalentnych) segmentów tekstu.

Stopa – najmniejsza, powtarzająca się regularnie, rytmiczna część wersu. Ze względu na liczbę sylab, które ją tworzą, oraz miejsce padania akcentu wyróżniamy następujące podstawowe stopy: trochej, jamb, daktyl, amfibrach, anapest, peon.

Strofa – zespół wersów wyodrębnionych graficznie i zorganizowanych jako pewna całość, powtarzający się w tym samym układzie co najmniej dwa razy w wierszu. Biorąc pod uwagę liczbę wersów wchodzących w skład strofy, wyodrębniamy: **dystych** (2 wersy), **tercet** (3), **tetrastych** (4), **quintillę** (5), **sestet** (6), **septet** (7) i **oktawę** (8). Ze względu na to, czy strofa łączy się treściowo lub składniowo z następującą po niej, wyróżniamy **strofy zamknięte** i **otwarte**. Wersy stanowiące dającą się wyodrębnić całość pod względem treści, ale nierealizujące żadnych wzorców budowy stroficznej to **strofoidy** – charakterystyczne dla wiersza wolnego.

Średniówka – podział w obrębie wersu, którego umiejscowienie wyznacza intonacja wiersza. Na jej obecność wskazują np. powtarzające się podziały syntaktyczne wiersza.

- **Scholastyka** – filozoficzna metoda racjonalnego tłumaczenia prawd wiary. Za jej twórcę uważa się św. Augustyna, odwołującego się do *Logiki* Arystotelesa. Rozum ma służyć umocnieniu wiary. Sprzeczności znajdują swoje uzasadnienie w idei nieskończonego i doskonałego Boga.
- **Feudalizm** – ustrój wspólny dla całej ówczesnej Europy. W średniowieczu solidarność stanowa była silniejsza od poczucia wspólnoty narodowej.
- **Łacina** – była jedynym obowiązującym językiem kultury i warstw wykształconych.
- **Pareneza** – rada, pouczenie, zachęta; funkcja literatury średniowiecznej, której zadaniem było moralizowanie i dawanie wzorców osobowych.

POEZJA ŚREDNIOWIECZA

- I Pieśni religijne** – utwory słowno-muzyczne, treściowo związane z kultem religijnym i odśpiewywane podczas obrzędów. Dzieliły się na:
1. **pieśni liturgiczne** – utwory śpiewane przez wyszkolonych kantorów podczas mszy świętych. Upowszechniały uznane przez Kościół dogmaty i były umieszczane w śpiewnikach kościelnych. Podstawowe gatunki pieśni liturgicznych to:
 - **hymny** – podniosłe pieśni sławiące Boga i świętych, zawierały też fragmenty błagalne;
 - **oficja rymowane** – składały się na nie pieśni obrazujące kolejne etapy życia świętych, inaczej nazywane *historia de sancto*;
 - **psalmy** – przejęte z *Biblii*, pojawiły się w liturgii najwcześniej;
 - **sekwencje** – pieśni łacińskie, które powstały z tekstów układanych do melodii *Alleluja*. Początkowo była to rytmizowana proza retoryczna, a później tekst zaczął przybierać formę stroficzną;
 - **tropy** – krótkie zwroty lub bardziej rozbudowane

Ignacy Krasicki

Wolno szaleć młodzieży, wolno starym zwodzić,
Wolno się na czas żenić, wolno i rozwodzić,
Godzi się kraść ojczyznę, łatwą i powolną;

A mnie sarkać na takie bezprawia nie wolno?
Niech się miota złość na cię i chytróść bezczelna –
Ty mów prawdę, mów śmiało, satyro rzetelna.

(I. Krasicki, *Świat zepsuty*)

Ignacy Krasicki urodził się 3 lutego 1735 r. w Dubiecku (nad rzeką San). Od roku 1743 przebywał na dworze w Wiśniczu u ciotki Anny Sapieżyny z Krasickich. W wieku 16 lat zdecydował się na rozpoczęcie studiów w seminarium duchownym przy kościele Świętego Krzyża. W 1759 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W latach 1759-1761 odbywał studia w Rzymie. Po elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764 r.) został członkiem kapituły katedralnej we Lwowie, a dwa lata później – biskupem warmińskim.

Przyszły poeta współtworzył najważniejsze pismo polskiego oświecenia – „Monitor”. Obowiązki redaktora i felietonisty łączył z odpowiedzialnymi funkcjami społecznymi oraz bogatą twórczością literacką. Już za życia nazwano go „księciem poetów”. W 1775 r. ukazała się *Myszeida*, a następnie *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki* (1776), *Monachomachia* (1778), *Bajki i satyry* (1779) oraz *Wojna chocimska* (1780). Poeta zmarł 14 marca 1801 r. w Berlinie.

tajemnice wszechświata. Pierwiastki liryczne są obecne w całej twórczości literackiej romantyzmu, przenikają do prozy i dramatu, osłabiając dawne podziały rodzajowe.

PODSTAWOWE CECHY POEZJI ROMANTYCZNEJ

- **Synkretyzm (rodzajowy i gatunkowy;** synteza sztuk) – przejaw walki z normatywizmem; tendencja do łączenia cech różnych rodzajów i gatunków literackich, a nawet próby imitacji słowem utworu muzycznego. Synkretyzm miał być przejawem nieograniczonej swobody twórczej. Podstawowe gatunki synkretyczne to ballada, dramat romantyczny i powieść poetycka.
- **Autonomia sztuki** – poezja jest dziedziną autonomiczną, wolną od wszelkich ograniczeń, a przede wszystkim od realizowania zadań społecznych i politycznych.
- **Forma otwarta** – dotyczy głównie prozy i dramatu, ale można też o niej mówić w odniesieniu do poezji, gdy wiersz sprawia wrażenie niedopowiedzianego, otwierającego się zarówno w treści, jak i w formie na jakieś rozwinięcie lub na nieskończoność.
- **Wyeksponowanie roli poety** (podmiotu lirycznego), który wypowiada się w sposób subiektywny i emocjonalny.
- Postacie faworyzowane przez poetów romantycznych: **poeta** (pośrednik między człowiekiem a objawionymi tajemnicami wszechświata, jednostka szczególnie wrażliwa, często osamotniona i niezrozumiana), prosty **człowiek z ludu** (rozum i nauka nie przesłaniają mu „prawd żywych”), **dziecko** (niewinne i otwarte na poznanie), **szaleniec** (jednostka naznaczona, przed którą odsłaniają się tajemnice bytu), **upiór**, demon (istoty z pogranicza dwóch światów), wędrowiec, **pielgrzym** (metafora losów człowieka na ziemi, a w literaturze polskiej również symbol losów wygnańca pozbawionego własnego kraju).
- Szczególna rola **natury** – odwiecznej, niezgłębionej siły, która towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów. Może być kojąco piękna i współczująca, ale też gwałtowna, nie-

PRZYKŁADOWE UTWORY

☞ *Daremne zale, próżny trud...*

Napisany w 1877 r. utwór jest skierowany do epigonów epoki romantyzmu. Poeta zwraca się z apelem, aby porzucili swój żal i próby przywrócenia czasów, które już odeszły w przeszłość. Proponuje, aby podążali za współczesną myślą i nie usiłowali powstrzymać zmian, które są naturalne w toku dziejów. Życie i tak pójdzie swoim torem, pozostawiając tych, którzy nie zechcieli poddać się niepowstrzymanemu biegowi przemian. Trzy lata później powstaje wiersz *Do młodych*. Entuzjastom nowych czasów poeta radzi, aby szanowali przeszłość i tradycję jako skarbnicę mądrości oraz dorobek przodków. Należy sięgać wyżej, szukać wciąż nowych dróg rozwoju i pielęgnować własne ideały, nie zapominając, że i one kiedyś przeminą i staną się przeszłością.

☞ *Między nami nic nie było*

Jest to jeden z najbardziej znanych liryków miłosnych Asnyka. Podobnie jak w wielu innych wierszach poeta mówi o miłości w sposób przewrotny. Rozpoczyna swoje wspomnienie od negacji wszelkich przejawów uczuć: *Między nami nic nie było! / Żadnych zwierzeń, wyznań żadnych, / Nic nas z sobą nie łączyło [...]*. Dalsza część utworu zaprzecza jednak pierwszym słowom, gdyż podmiot liryczny dodaje: *Prócz wiosennych marzeń zdradnych*. Wspomina sentymentalny, wiosenny krajobraz towarzyszący rodzącemu się uczuciu. Swoje urzekające wspomnienie kończy jednak powtórzeniem pierwszych słów: *Między nami nic nie było*. Liryczne wyznanie zamyka nierozstrzygnięta dwuznaczność; nie wiadomo, czy podmiot pozostał chłodny i obojętny wobec zwodniczych okoliczności przyrody sprzyjających uczuciu, czy może jednak urok uczucia na stałe zagościł w jego sercu.

- **Łagodny dydaktyzm** religijny polega na przekazaniu prawd wiary bez surowego moralizatorstwa, patosu i skomplikowanej retoryki.
- **Bóg** jawi się przede wszystkim jako **kochający swoje dzieła Stwórca**, zatroskany o człowieka błądzącego na skomplikowanych ścieżkach życia. Jego łagodna obecność przejawia się nawet w niepozornych szczegółach, dlatego podmiot liryczny odnosi się z wielkim **szacunkiem** i sympatią do ateisty, osób upośledzonych, starszych, a nawet do biedronki i mrówki.
- Główne wątki to liryczne **podziękowania Stwórcy za piękno** i bogactwo świata, **kontemplacja** obecności nieskończonego Boga w niedoskonałym człowieku oraz poetyckie wezwania do zachowania i pielęgnowania **fundamentalnych wartości**, takich jak miłość, prostota, radość życia i prawda.
- Humor i autoironia są przejawem dystansu do osoby autora.
- Często pojawiają się trafne konkluzje i **aforyzmy** ukazujące doskonałą znajomość życia w wielu wymiarach.

PRZYKŁADOWE UTWORY

∞ *Śpieszmy się (Annie Kamieńskiej)*

Większość wierszy księdza Twardowskiego to refleksje osnute wokół najwyższego nakazu w religii chrześcijańskiej: przykazania miłości. *Śpieszmy się* to kolejny apel o miłość silną, zdecydowaną, nieprzemijającą (*nie pisz o tym zbyt często, lecz pisz raz na zawsze*) i przede wszystkim praktykowaną od zaraz. Z tego wiersza pochodzi chętnie cytowane przesłanie: *Śpieszmy się kochać ludzi, tak szybko odchodzą*. Nigdy nie można być pewnym, że ma się jeszcze czas, rzeczy bezcenne zwykle mijają niepostrzeżenie, a miłość jest wezwaniem w nieskończoność, choćby się kochało całe życie: *Kochamy wciąż za mało i stale za późno*. Utwór jest ponagleniem do pośpiechu w realizacji przykazania miłości.